

Universitätsbibliothek Wuppertal

M. Tvllii Ciceronis Opera Omnia

Cicero, Marcus Tullius

Basileæ, MDCLXXXII

Liber primus

Nutzungsrichtlinien Das dem PDF-Dokument zugrunde liegende Digitalisat kann unter Beachtung des Lizenz-/Rechtehinweises genutzt werden. Informationen zum Lizenz-/Rechtehinweis finden Sie in der Titelaufnahme unter dem untenstehenden URN.

Bei Nutzung des Digitalisats bitten wir um eine vollständige Quellenangabe, inklusive Nennung der Universitätsbibliothek Wuppertal als Quelle sowie einer Angabe des URN.

[urn:nbn:de:hbz:468-1-1133](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:468-1-1133)

essent in nostra potestate, ne ille quidem esset in nostra potestate. Quamobrem qui illa fatum introducunt, ut necessitatem adiungant, in eos valebit illa conclusio qui autem causas antecedentes non dicent perfectas, neque principales, in eos nihil valebit quod enim dicatur assensiones fieri causis antepositis, id quale sit, facile à se explicari putant, nam quamquam assensio non possit fieri nisi commota visio, tamen cum id visum proximam causam habeat non principalem, hanc habet rationem (ut Chrysippus vult) quam diuidiam diximus, non ut illa quidem fieri possit nulla vi extrinsecus excitata, (necesse est enim assensionem visio commoveri) sed reuertitur ad ad cylindrum, & ad turbinem suum, quæ moveri incipere, nisi pulsa, non possunt: id autem cum accidit, sua pte natura, quod superest, & cylindrum volvi & versari turbinem putant. Ut igitur, inquit, qui protulit cylindrum dedit ei principium motionis volubilitatem autem non dedit: sic visum obiectum imprimere illud quidem, & quasi signabit in animo suam speciem, sed assensio nostra erit in potestate: eaque quemadmodum in cylindro dictum est, extrinsecus pulsa, quod reliquum est, sua pte vi, & natura movebitur. Quod si aliqua re efficietur sine causa antecedente, fatum esset omnia fato fieri: si in omnibus, quæcumque fiunt, verisimile est causam antecedere; quid affirmari poterit, cur non omnia fato fieri fatendum sit? modo intelligatur, quæ sit causarum distinctio, ac dissimilitudo. Hæc cum ita sint à Chrysippo explicata, si illi, qui negant assensiones fato fieri, fateantur tamen eas non sine visio antecedente fieri; alia ratio est, sed si concedunt anteire visio, nec tamen fato fieri assensiones, quod proxima illa, & continens causa non moveat assensionem: vide ne idem dicant, neque enim Chrysippus concedens, assensionis proximam, & continentem causam esse in visio positam. a neq; eam causam ad assentiendum necessariam esse concedet ut, si omnino fato fiant, omnia fiant casualis antecedentibus, & necessariis: itaque illi, qui ab hoc dissentiant, consentientes non fieri assensiones sine præcautione visorum, dicent, si omnia fato fierent eiusmodi, ut nihil fieret, nisi præcautione causa, consentendum esse fato fieri omnia: ex quo facile intellectu est quoniam utique, patet facta atq; explicita sententia sua, ad eandem

exitum veniant, verbi eos, non re dissidere, omninoque cum hæc sit distinctio, ut quibusdam in rebus verè dici possit, cum hæc causæ antegressæ sint, non esse in nostra potestate, quin illa eveniant, quorum causæ fuerint, quibusdam autem in rebus, causis antegressis, in nostra tamen esse potestate, ut aliud aliter eveniat: hanc distinctionem utriusque approbant: sed alteri censent, quibus in rebus eòdem causæ antecesserint ita, ut non sit in nostra potestate, ut aliter illa eveniant, illas fato fieri: quæ autem in nostra potestate sint, ab his fatum abesse. Hoc modo hanc causam disceptari oportet, non ab atomis extrinsecis, & de via declinantibus præsidium perere. Declinat, inquit, atomus, Primum cur? & aliam quandam vim motus habebunt à Democrito impulsione, quam plagam ille appellat: à te, Epicure, gravitatis, & ponderis. Quæ ergo nova causa in natura est, quæ declinet atomum? aut num fortuitur inter se, quæ declinet, quæ non? aut cur minimo declinent intervallo, majore non? aut cur declinent uno minimo, non declinent duobus, aut tribus? optare hoc quidem est, non disputare. Nam neque extrinsecus impulsio atomum loco moveri, & declinare dicis: neque in illo inani, per quod feratur atomus quidquam fuisse causæ, cur ea non è regione ferretur: nec in ipsa atomo mutationis aliquid factum est, quamobrem naturalem sui ponderis motum non teneret. Ita eum attulisset nullam causam, quæ istam declinationem efficeret: tamen aliquid sibi dicere videtur: cum id dicat, quod omnium mentes aspiciuntur, ac respiciunt. Nec verò quisquam magis confirmare mihi videtur non modo fatum, verum etiam necessitatem & vim omnium rerum, sustulissetque motus animi voluntarios, quam hic, qui aliter oblitere fato fatetur se non potuisse, nisi ad has commentitias declinationes confugisset. nam, ut essent atomi, quas quidem esse, mihi probari nullo modo potest: tamen declinationes istæ numquam explicarentur, nam si atomis, ut gravitate ferantur, tributum est necessitate naturæ quod omne pondus nulla re impediente moveatur, & feratur necesse est illud quoque necesse est, declinare quibusdam atomis, vel, si volunt, omnibus naturaliter.

Multi defunt.

1. Non fuerit antecedens; Lambinus contra omnes edd. mss. que nolunt deletam.

2. Nuperam causam ad assentiendum. Idem in viis ferè libris eussis, locum: com stirporem vo em neque; lectus editionem Tern. y. Abba fiam abesse. Lambinus post hæc assensum posuit: can-

quam aliquid necessario abesset. Carioque libro t. Emendationum cap. 13. hæc quoddam fragmentum reponere conatur, sed avi non facta ipse y deatur.

4. Aliam quandam vim. etc. Vulgati, aliam enim quendam, sed præter Pal. sec. Fabr. & editos à V.ctorio.

M. TULLII CICERONIS
DE
LEGIBUS,
LIBER PRIMVS.

ATTICUS. QVINCTVS. MARCUS.

ATTICUS.

Ucus quidem ille, & hæc Arpinatium quercus agnoscitur, sæpe à me lectus in Mario si manet ille quercus, hæc est profectò etenim est sanè verus. QVINTVS. Manet verò Attice noster, & semper manebit. fata est enim ingenio. NULLVS autem AGRICOLAE cultu stirpstat diuina quam potest veru seminari potest. ATT. Quo tan-

dem modo, Quinte? aut quale est istuc, quod potest ferunt? mihi enim videris, fatem laudando, suffragari tibi. Q. Sic ita sanè. Verum tamen, dum Latine loquentur litteræ, quercus huic loco non deerit, quæ Mariana dicitur: eaque, ut ait Scævola de fratris mei Mario,

Canes facti innumerabilibus.

Nisi foris Athenæ tuæ sempiternam in arce oleam tenere potuerunt, aut, quod Homericus Ulysses Deli se proceram, & teneram palmam vidisse dixit, hodie monstrant eandem: multaque alia multis locis diutius commemoratio manent,

Kkkk 5

manent, quam natura stare potuerunt. Quare glandifera illa quercus, ex qua olim evolavit

Quercus fulva lovis, miranda visa figura, nunc sit haec, sed cum eam tempestas, vetustasve consumserit, tamen erit his in locis quercus, quam MARIANAM QUERCUM vocent. ATT. Non dubito id quidem; sed hoc jam non ex te, Quinte, quæro, verum ex ipso poeta, tuine versus hanc quercum severint, 2 an ita factum de Mario, ut scribis, acceperis. MAR. Respondebo tibi equidem, sed non antè, quam mihi tu ipse responderis, Attice. gerit, non longè à tuis ædibus inambulans, post excessum suum Romulus Proculo Julio dixerit, se deum esse. Quirinum vocari, templumque sibi dedicari in eo loco iusserit: 3 & Athenis, non longè item à tua illa antiqua domo, Orichyjam Aquilo sustulerit: sic enim est traditum ATT. Quorsum tandem, aut cur ista quæris? M. Nihil sane, nisi ne nimis diligenter inquiras in ea, quæ isto modo memoriam sunt prodita ATT. Atqui multa quærentur in Mario, si sciam, an vera sint: & à nonnullis, quæ & in recenti memoria, & in Arpinati homine, 5 vel severitas à te postulatur. M. 6. Et me, hercule, ego cupio non mendacem putari: sed tamen nonnulli isti, Tite, faciunt imperitiè, 7 qui in isto periculo 8 non ut à poeta, sed ut à teste, veritatem exigunt, nec dubito, quin idem, & cum Egeria collocutum Numam, & ab aquila Tarquinio apicem impositum putent. Qu. Intelligo, te, frater, alias in historia leges observandas putare, alias in poemate. M. Quippe cum in illa ad veritatem, Quinte, referantur, in hoc ad delectationem pietaque, quamquam & apud Herodotum, patrem historiarum, & apud Theopompum sunt innumerabiles fabulae. ATT. Teneo quam optabam occasionem, neque omitto. M. Quam tandem, Tite? ATT. Postulatur à te jamdiu, vel flagitetur potius historia, sic enim putant, & illam tractante, fieri posse, ut in hoc etiam genere Græcis nihil cedamus. Atque ut audias quid ego ipse sentiam, non solum mihi veris eorum studiis, qui litteris delectantur, sed etiam patriæ debere hoc munus; ut ea, quæ salva per te est per te eundem sit ornata, abest enim historia litteris nostris, ut & ipse intelligo, & ex te persæpe audio, potes autem tu profecto satisfacere in ea, quippe cum sit opus, sicut tibi quidem videri solet, unum hoc ora-

torium maximè. Quis nobrem aggredere, quæ situs, & sume ad hanc rem tempus, quæ est à nostris hominibus adhuc aut ignorata, aut relicta. Nam post annales pontificum maximorum, 9 quibus nihil potest esse jucundius: si aut ad Fabium, aut ad eum, qui tibi semper in ore est, Catonem, aut ad Pisonem, aut ad Fannium, aut ad Venonium venias: quamquam ex his alius alio plus habet virium, tamen quid tam exile, quam isti omnes? Fannii autem ætate conjunctus Antipater paulo inflavit vehementius, habuitque vires agrèsteis ille quidem, 10 atque horridas, sine nitore, ac palæstra, sed tamen admonere reliquos potuit, ut accuratius scriberent. Ecce autem, 11 successere huic Gellius, Clodius, Afellio, nihil ad Cælium, sed potius ad antiquorum languorem, atque incertitiam, Nam 12 quid Attium numerem? cujus loquacitas habet aliquid argotiarum, nec id tamen ex illa 33 erudita Græcorum copia, sed ex librariolis Latinis; in orationibus autem 14 multus & incipit ad summam impudentiam. Silenus, ejus amicus, omnes adhuc nostros scriptores, nisi qui fortè nondum ediderunt, de quibus existimare non possumus, facile superavit. Istam tamen neque orator in numero vestro unquam est habitus, & in historia puerile quiddam confectatur: ut unum Clitarchum, neque præterea quemquam, de Græcis legisse videatur: eum tamen velle duntaxat imitari: quem si æsequi possit aliquantulum ab optimo tamen abesset. Quare tuum est munus: hoc à te expectatur: nisi quid Quinto videtur secus. QU. Mihi verò nihil: & sæpe de isto collocuti sumus. Sed est quadam inter nos parva dissensio. ATT. Quæ tandem? A quibus temporibus scribendi 15 capiat exordium. ego enim ab ultimis censeo, quoniam illa sic scripta sunt, ut ne legantur quidem: ipse autem æqualem ætatis suæ memoriam deposcit, ut ea complectatur, quibus ipse interfuit. ATT. Ego verò huic potius assentior. Quæ enim maximæ res in hac memoria, atque ætate nostra: tum autem hominè amicissimi, Cn. Pompeji laudes illustrabit. 16 incurret etiam in illum me memorabilem annum suum, quæ ab isto malo prædicari, quam ut ajuat, de Remo, & Romulo. M. Intelligo equidem à me istum laborem jamdiu postulari, Attice: quem non recusat, si mihi ullum tribueretur vacuum tempus, & liberum, neque enim occupata opera, neque impedito animo,

2. Tempus in ista parte. Pal. quartus, necesse est. nec videtur temerarium. 3. An ista fabula de Mario, ut scribis, acciperis. Forè magis placeat, quod in Pal. quarto. & Fabr. e. ano. ut scribis est. 4. Et Athenis, non longè item à tua, &c. Ita Aldi editio veter. junioris in m. & verum ut sit Athenis, nec sic quomodo & Victoriana; & accelsique prox. in Pal. tert. in quo; & verum ut sit in non longe, &c. nam quartus; justis neque aliis non longe, cui quarto de neceps magis sece attendendum, quam tertio; quoniam visal equin sic non magis rei, quippe tertius idem est, quem superioribus al quolibet citavi laude cum exigua, at quartus iste nihil habet nisi libros hos de Legibus, sed scriptura ante quære; quamquam papyraceus. Et in Gulielmi Fabr. & in Pal. Aldi, ut ipse vocat, & verum ut sit in S. Victoris & Pithæano. & verum ut sit Athenis. 5. Nihil diligenter angustat. Ita Turnebi mss. repræsentatque antea editio Victoris vulgata, inquirat. Pal. quart. nihil illius verbi habet; & quædam magis examinatum id minus hec requiritur belle subaudiatur. 6. Vel severitas à te postulas. Non alter Pal. quart. & Turnebianus, & S. Victoris; neque nimium abicitur Pithæanus; aut Fabricianus vulgata prius lectio: sed veritas à te postulatur, quæ ferenda non est; cum præcederit sibi, ad eam enim vocem est responsio Ciceronis, non ad veritatem, ut Turnebus alique abstrahant. Allusitque fortè ad illud Terentii: Veritas severitas inest in vultu, atque in verbis sibi. 7. Et, mehercule ego cupio, &c. Ita Pal. nostri. Victoris etiam posuit pronomen: et verum ego me cupio. publicata p. l. m. & mehercule ego me cupio. 8. Qui in isto periculo. Non potest recedere de scriptura librorum nostrorum quæ de. nom. & Victorius, quæritur ut contra aut quos proculdubio suos, ad hunc vulgato, isto opusculo, de nostro, varè litigant C. Janus lib. v. Objerv. cap. 25. & Hotomannus lib. 111. Objervat. cap. 20 qui consulantur.

9. Non ut à poeta, sed ut à teste veritatem exigant. Hotomannus locum varè corrig. tm in sufficit in dicasse, reperiri in Pal. quarto; ut à sepe examinas quomodo item fuit in Fabriciano; sed item admiserat vocem, veritatem, si qua sufficerent, illud veritatem exigant, esse ab interpret. et facile accesserim. 10. Quibus nihil vestigiæ, acundiss. Sic & libri nostri omnes, Victoriana; non in Lamb. no placebat ejusmodi, aut juvenilius. Gulielmi singulat. sequitur. 11. Atque hæc idem sine nitore. Pal. quart. atque videtur. 12. Successerunt huic Gellius, Clodius, Afellio. Monuit Mercerus ad Non. num ita emendasse Pallastium, & verò hujus mentio apud nostrum lib. 1. de Divinat. cap. 26. Gulielmus, quod invenisset in suis, Bili quomodo & editio Victoris, & restat item in Palat. quarto adnotarum Gellii, ut de duobus sermo fuerit. 13. Quis Attium numerem. Pal. tert. Attium, quart. Attium. Paulus Manutius publicavit, Attium, acceditque S. gonio aurumanni legendum Manum, ut intelligatur C. Licinius Mact. At Turnebus monuit Attii mentionem factam Paulio in Bruto, laudatumque eundem à Festo, in verbo Metelli. 14. Erudita Græcorum copia. Pal. quart. Græcorum, quod nonnullis fortè dignum examine. 15. Multus & incipit ad summam impudentiam. Sic Aldus senior, nam filius Paulus, in sepe, datus summa impudentiam. Victorius sine dab. o repræsentavit quod invenit in antiquo suo fatis, nempe, multus incipit, alio summa impudentiam, quomodo tem est in S. Victoris, & in Pithæano, nisi quod hic datus Palat. aliorumque varietates, producere tradere fatis adlevit libri nostri oræ. 16. Incurret etiam in illum me memorabilem. Est à conjectura Turnebi, cuius mss. passim habentur illum & memi. &c. ideoque locum ætatis insignifit Victorius.

res tanta suscipi potest. utrumque opus est, & cura vacare, & negotio. ATT. Quid? ad cetera (quæ scripsisti plura, quam quisquam è nostris) quod tibi tandem tempus vacatum fuit concessum? M. Sublicia quædam tempora incurrant, quæ ego perire non patior: ut siqui dies ad iustificandum dati sint, ad eorum numerum accommodentur, quæ scribimus. *Historia* verò nec institui potest, nisi præparato otio, nec exiguo tempore absolvi: & ego animi pendere soleo, cum semel quid oriens, traducor alio: neq; tam facile interrupta contexto, quam absolvo instituta. ATT. Legationem aliquam? nimirum oratio iustitiam postulat, aut quomodocumque cessionem liberam, atque otiosam. M. Ego vero *otiosus* potius vacationis confidebam, cum præsertim non recitariam, quo minus amore patrio sedens in solo consulentiis responderem, & *senectutis* non inveni gratia, atque honesto fungeret munere. & sic enim in hi libet et isti rei, quam desideras, de multis uberioribus, atque maioribus, operæ, quantum vellem, dare, ATT. Atqui vereor, ne istam causam nemo noscat: tibi que semper dicendum sit, & eo magis, quod te ipse mutasti, & aliud dicendi instituisi genus ut quemadmodum Roscius, familiaris tuus, in senectute s; numeros in cantu cecinerat, ipsaque tardiores fecerat tibias: sic tu à contentionibus, quibus summis uti solebas, quotidie relaxas aliquid, & ut iam oratio tua non multum à philosophorum lenitate abest, quod sustinere cum vel *summa senectus* posse videatur, nullam tibi à causis vacationem video dari. Qu. 7. At me hercule ego arbitrabor posse id populo nostro probari, si te ad jus respondendum dedisses, quam obrem, cum placebit, expectandum tibi censo? M. Id, siquidem, Quæ nullo modo esset in experiendo periculum, sed vereor, ne dum *numera* velim laborem, *augeam*, atque à illam causarum operam, ad quam ego nunquam nisi paratus, & meditatus accedo, ad jungatur hæc juris interpretatio, quæ non tam mihi molesta sit propter laborem, quam quod dicendi cogitationem auferat, sine qua ad nullam majorem umquam causam sum ausus accedere ATT. Quin igitur ista ipsa explicas nobis his subsidiis, ut ais, temporibus, & contentibus de jure civili subtilius, quam ceteri? Nam à primo tempore ætatis *jura studere* te memini, cum ipse etiam id ærolam ventitiam: neque umquam mihi visus es *jura* addicendum dedisse, ut jus civile contemneres. M. In longum sermonem me vocas, Attice: quem tamen, nisi *Quinus* aliud quid nos agere mavult, suscipiam:

&, quoniam vacui sumus, dicat. Qu. Ego verò libenter audierim, quid enim agam potius? aut in quo melius hunc consumam diem? M. Quin igitur ad illa spatia nostra sedesque pergitur? ubi, cum satis erit deambulatum, requiescimus. nec profectò nobis delectatio deerit, aliud ex alio quærentibus. ATT. Nos verò: & hac quidem adire, si placet, per ripam & umbram. Sed jam ordire explicare, quæ o, de jure civili quid sentias. M. 9. Egone? summos fuisse in civitate nostra viros, qui id interpretari populo, & respondere soliti sint: sed eos *magna profectò, in partem esse versatos*. Quid enim est tantum, quantum jus civitatis? quid autem tam exiguum, quam est unus hoc eorum, qui consuluntur, non quamquam est populo necessarium? nec vero eos qui ei muneri præfuerunt, un. versis juris expertis fuisse existimo, sed hoc civile quod vocant, eatenus exercuerunt. 11. quoad *populum prestare voluerunt*. 12. Id autem incognitum est, minusque in usu necessarium. Quæ obrem quod me vocas? aut quid hortaris? ut libellos conficiam de stillicidiorum, 13. ac de parietum jure? aut ut stipulationum, & judiciorum formulas componam? quæ & scripta sunt à multis diligenter, & sunt humiliora, quam illa, quæ à vobis expectari puto. ATT. Atqui, si quæres, ego quid expectem? quoniam scriptum est à te de optimo reip statu, consequens esse videtur, ut scribas tu idem de legibus, sic enim fecisse video Platonem illum tuum, quem tu admiraris, quem omnibus anteponis, quem maxime diligis. M. Visne igitur, ut ille Cretæ cum Clinia, & cum Lacedæmonio Megillo, ætivo, quem admodum describit, die, in cupressetis Cnosiorum, & spatiis silvestribus, crebro insitens, interdum acquiescens, de institutis rerum publicarum, ac de optimis legibus disputat: sic nos inter has procerissimas populos, in viridi, opacaque ripa inambulantes, tum autem residentes, quarum istidem de rebus aliquid uberior, quam forensis usus desiderat? ATT. Ego verò ista audire cupio. M. Quid ait *Quintus*? Qu. Nulla de re magis. M. Et rectè quidem nam sic habetote, nullo in genere 14. disputandi magis honestè patefieri, quid sit homini *tributum natura*, quantum vim rerum optimarum mens humana contineat, ejus muneris colendi, efficiendique causa nati, & in lucem editi sumus, quæ sit conjunctio hominum, quæ naturalis societas inter ipsos. his enim explicatis, *fontem, & jura* inveniri potest. ATT. Non ergo à pratoris edicto, ut plerique nunc, neque à XII tabulis, ut superiores, sed penitus

1. Nimirum ista oratio postulat. Victoriana, nimirum historia postulat. et alia & præter ead. omnes; nostrisque scriptos quinque, ut in 2. verbis tibi editi. legationem aliquam requirit. Hotomannus lib. vi. Obierv. ek. emendabat. *istæ per*.
 2. *Cepsum* libram. Adhuc sumo libris pluceariis; in quibus hæc scriptura; de qua consulatur Turnebus; illi ediderunt *cessationem*. Eamlibet, fecit Cujac. conjecturam, reposuit *cessationem*; quem impugnat Hotomannus emendatque *cessationem*.
 3. *Senectutis* in gratia, sed non hinc tam en potarum mutandum.
 4. *Id enim nihil licet*, & *quoniam* istum dicit. Idem codex: *Ne* *numeri* licet. & *quoniam* *illorum* alioq. dicitur in *illorum*.
 5. *Nonne tu in causa cretinatus*. Est à Victorii & Turnebi editis, neque alio nostrum quinque. Ad his senior, *et dicitur* quod plerique receperunt contextum, licet secunda mutata in *et*. Lambdus hinc, *more* *longum* interpretat à scriptis ad ena.
 6. *Ut jam natus tuas*. Fabricianus *nam*, unde, facit *Gulielmii*, *nam*.
 7. *Amuliculis ego arbitror*. Pal. quart. *At ne ego hercule*; ut videtur recitandum: *At mego hercule arb*.
 8. *In longum sermonem me vocas*. Vulgata *videtur*, sed nostra est à Pal. quart. & Victorii; neque aliter. Victoriana aut Turnebiana.
 9. *Ego vel summi fuisse, &c.* Sic Pal. quart. S. Victorii & Pithinæ. *et* Victorii aut Turnebus. vulgata: *Ego meum summi, &c.* quem tunc Mich. Bracos tanquam aliam priorum.
 10. *Quoniam est populo necessarium*. Admisi conjecturam Gol. Canthiaci; conjectura non erit, si grandioribus 1. teris exatetur publicam quæ notaret enim id vocis bis repouendum. Turnebus conjectit

quam est, *et* non ineptè, sed alterum est appositum magis, videatur ipse Canteros lib. v. Var. lect. c. 10. ne quis autemet, scripturam hæc notam à capite Lambini; quemadmodum præ se fert. Victorius edidit *Quæ qui ad populo, &c.*
 11. *Quod populum prestare voluerunt*.] Est à mss. nostris melioribus; probavitque Turnebus: cuius vulgo *popale*.
 12. *Id autem incognitum est*, minusque in usu necessarium.] Et hæc quidem lectio vulgata, sed non etiam vera: quod vel arguit diversitas scripturarum hæret quidem in Pall. nostris; sed S. Victorii codex expressit tantum; *id autem incognitum est*; in usu necessarium; quod & e suo prodixit probavitque Turneb. et si non negat esse qui legant, *id autem incognitum est*, in usu necessarium. Victorius publica vit. *id autem incognitum est*; in usu necessarium. Aldus Nepos, *id autem incognitum est* minus necessarium. Adolefens finxeram: *id autem incognitum est* minus minusque in usu necessarium. ut excederet minus ob repetitionem, in usu autem vox præfica, pro eo quo quis non vitur, poterat etiam, *id autem incognitum est* minus in usu necessarium.
 13. *Ac de parietum jure*.] Scriptura nescio an sana sit, nam Fabricii membrana; parietum, aut tale qu. d. Pal. quart. penitentium, vel simile, notat Gulielm. us ad oram Fabr. legi par. unde conjicit parientium, ego malim parientium, hoc idem, quod ubi habemus in Oratore pro Morena c. o. *illæ reat*; *et* *in hostium capite*; *et* *ut aqua pluvia acciderit*; *et* *si acciderit apud Quintilianum, laudatorem ill. os sententia*; *et* *si acciderit*, quod quis non videt mutandum in parientium.
 14. *Disputandi magis honestè patefieri*. Malo, siud ut erat in Pal. tertio & Fabr. quæ am honesta, ut Aldi vetus edit. o. nam Victorii, ac Turnebus; *disputandi honestè patefieri*, quomodo & liber S. Victorii.

ex intima philosophia hauriendam juris disciplinam putas. M. Non enim id querimus hoc sermone, Pomponi, quemadmodum caveamus in jure, aut quid de qua; consultatione respondeamus. Sit ista res magna, sicut est: quæ quondam à multis claris viris, non ab uno summa auctoritate, & scientia sustinetur: sed nobis ita complectenda in hac disputatione tota causa universi juris est, ac legum; ut hoc, civile quod dicimus, in parvum quendam, & angustum locum concludatur naturæ. natura enim juris explicata est nobis, eaque ab hominis repetenda natura: considerandæ leges, quibus civitates regi debeant: tum hæc tractanda, quæ composita sunt, & descripta jura, & iusta populorum, in quibus ne nostri quidem populi latebunt, quæ vocantur *jura civilia*. *Q. V.* Altè verò, & ut oportet, à capite, frater, repetis quod querimus: & qui aliter jus civile tradunt, non tam justitiam, quàm litigandi tradunt vias. M. Non est ita, Quin te ac potius *ignoratio juris litigiosa est*, quàm scientia. Sed hæc posterius. Nunc juris principia videamus. Igitur doctissimi viris proficisci placuit à lege baud scio an rectè si modò ut iidem definiunt, *LEX EST RATIO SYMMA*, insita in natura quæ jubet ea, quæ faciendâ sunt, prohibetque contraria. Eadem ratio eam est in hominis mente 2 confirmata, & confecta, lex est. Itaque arbitrantur, prudentiam esse legem, cujus ea vis sit, ut rectè facere jubeat, vetet delinquere: eamque rem illi Græco potest nomine, à suum cuique tribuendo appellatam: ego nostro à *legendo*, nam ut illi æquitas, sic nos delectus vim in lege ponimus & proprium tamen utrumque legis est. Quod si ita rectè dicitur, ut mihi quidem plerumque videtur: à lege ducendum est juris exordium, ea est enim naturæ vis: 3 ea mens, ratioque prudentis: ea juris, atque injuriæ regula. Sed quoniam in populari ratione omnis nostra versatur oratio, populariter interdum loqui nasse ait, & eam legem, *QUÆ SCRIPTO* sancit quod vult, aut jubendo, aut vetando, ut vulgus, appellare. Constituendi verò juris ab illa summa lege capiamus exordium, quæ facilis omnibus antè nota est, quàm scripta lex ulla, aut quam omnino civitas constituta. *Q. V.* Commodius verò, 4 & ad rationem instituti sermonis sapientius. M. Visne ergo, ipsius juris ortum à fonte repetamus? quo invento, non erit dubium, quòd sint hæc referenda, quæ querimus. *Q. V.* Ego verò ita faciendum esse censeo. *ATT.* Me quoque adseribito fratris sententiæ. M. Quoniam igitur ejus rei, quam optimam esse docuit in illis sex libris Scipio tenendus est nobis, & servandus status, omnesque leges accommodandæ ad illud civitatis genus, ferendi etiam mores, nec scriptis omnia sciendâ: repetam stirpem juris à natura, qua duce est nobis omnis disputatione explicanda. *ATT.* Rectissime: & quidem ista duce errari nullo pacto potest. M. Dasne igitur hoc nobis, Pomponi, (nam Quinti novi sententiam) de deorum immortalium vi, natura, ratione, potestate, naturæ mente, sive quod est aliud verbum, quo planius significem quod volo, 5 naturam omnem regi-

nam si hoc non probas, ab eo nobis causa ordiendâ est potissimum. *ATT.* Do sanè, si postulas, etenim propter hanc concentum avium, strepitumque fluminum, non veretur, condiscipulorum nequis exordiat. M. Atqui cavendum est, solent enim, id quod *vireorum honorum est, admodum trahi*, nec vero ferent, si audierint, si primum caput libri optimi prodidisse: in quo scripsit, *NIMIL CVRARE DEVM, NEC SVI, NEC ALIENI*. *ATT.* Perge, quæso, nam id, quod tibi concessi, quorsum pertinet exspecto. M. Non faciam longius, huc enim pertinet. Animal hoc providum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis, & consilii, quem vocamus *HOMINEM*, præclara quadam conditione generatum esse à supremo deo, solum est enim ex tot animantium generibus, atque naturis, particeps rationis, & cogitationis, cum cetera sint omnia expertia. Quid est autem non dicam in homine, sed in omni cælo, atque terra, *ratione divinitus*? quæ cum adolevit, atque perfecta est, nominatur rite *SAPIENTIA*. Est igitur, quoniam nihil est ratione melius, eaque & in homine, & in deo; prima homini cum deo rationis societas. Inter quos autem ratio inter eosdem etiam recta ratio communis est. Quæ cum sit lex, 6 lege quoque consociati homines cum diis putandi sumus. Inter quos potest esse *communis lege*, inter eos communio juris est. Quibus autem hæc sunt inter eos communia, & civitatis ejusdem habendi sunt. Si verò iisdem imperiis, & potestatibus parent: multo etiam magis parent huic cælesti descriptioni, mentique divinæ, & præpotenti deo, ut jam universus hic mundus, una civitas communis deorum, atque hominum, existimanda: & quod in civitatis ratione quadam, de qua dicitur idoneo loco, 7 agnationibus familiarum distinguuntur status, id in rerum natura tanto est magnificentius, tantoque præclarius, ut homines *deorum agnatione*, & genere tenentur. Nam cum de natura omni queritur, 8 disputari solet, & nimirum ita sunt ut disputantur perpetuis consibus, conversionibus cælestibus existisse quadam maturitatem, ferendi generis humani, quod 9 sparsum in terras, atque satum, divino auctum sit animorum munere. 10 cumque alia quibus coherent homines, & mortali genere sumerint, quæ fragilia essent, & caduca; *animam tamen esse ingeneratum à deo*: ex quo verè vel agnatio nobis cum cælestibus, 11 vel genus, vel stirps appellari potest itaque ex tot generibus nullum est animal, præter hominem, quod habeat notissimam aliquam dei ipsius; in hominibus *NELLA GENES* est neque tam immanifesta, neque tam fera, quæ non, etiam si ignoret, qualem habere deum deceat, tamen habendum sciat. Ex quo efficitur illud, 12 ut is *agnoscat Deum*, qui, unde ortus sit, quasi recorderetur, ac noscat. Jam verò virtus eadem in homine, ac deo est, neque ullo alio ingenio præterea, est autem *VIRTVS* nihil aliud, quàm in se perfecta & ad summum perducta natura est igitur homini cum deo similitudo. Quod cum ita sit, quæ tandem potest esse 13 proprii certiorve cognatio? Itaque ad hominum *communitates*,

1. Sed nobis ita complectenda. Ita Aldus Nepos, neque aliter Victoriana, nisi quod non habeat ita, olim edita, sed nunc ista, complectenda.

2. Confirmata & confecta. Conjecit Gulielmus conformata, nescio an verè.

3. Hæc ratio prudentis. Non infubidè Pal. querens, prudentia. Ad rationem instituti sermonis sapientius. Vict. & Turn. ac Lamb. eod. ap. me. nostri mss. nihil recedunt à vulgata.

4. Naturam omnium civitatis. Pal. quart. à prima manu hominum, emendatum quæ *omnium*, medium non displicet.

5. Lex quoque confecta. homines cum deo, &c. Pal. quart. & Fabriciano. conciliati, neque displicet, ut usus sit varietate verborum Cicero.

6. Agnationibus familiarum &c. Gulielmus emendat, ac nunc ita.

7. Disputa. sicut & nunc in sua vi disputatur, proprius, &c. Ita fere mss. nostri, editæque à Turn. & Victorio, & Lambino, forsitan omnium plan. ora essent, si transposita syllaba legeretur: & mirum si ita fuit ut disputaretur, vulgata lecto olim habet; & sicuti sicuti mirum ista: proprius cui ad. Ald. Nepos.

8. Sparsum in terras atque satum. S. emss. aut factum. Lambini edi-

tio qua usus Gulielmus, habebat *sanatum*, unde ipse fingebat, atque enatum. & verò conjectura orta à sphaemate typographo, minime est inepta.

9. Cumque alia, quibus coherent homines, & mortali. Secutus sum editionem Turnebi, ut etiam fecit Aldus Nepos, & Lambinus, qui ipsam alioquin semper arripit vulgata: *Nam quod aliquid vult &c. sumerint, &c. animam esse ingenerationem* Victorius exhibet: *quoniam alia quibus coherent, &c. ut vulgata* Pal. quart. accedit scriptoræ communi, at quart. à mano prima solum agnoscit: *quoniam alia quibus coherent homines à mortali genere & Deo ex quo, &c.*

10. Virginitas vel stirps. Victorius, gent, sicque editi à Turnebot quamquam hic non negat, in mss. hinc ere alterum; quod & in Pal.

11. Ut is agnoscat Deum. Turnebot de ingenio edidit, ut is agnoscat Deum; quæd talo quod requireret sententiæ nex. s. idque statim etiam intellexit fuis Lambinus. mss. nostri nihil variat nisi quod S. Vi. & respicit illud.

12. Proprii certiorve cognatio. Ita Pal. tert. nam quart. & Fabr. prior, non male, ceteri proprii.

mediatus, & usus tantam rerum ubertatem natura largita est, ut ea, quæ gignuntur, donata consulto nobis, non tortuito nata videantur: nec solum ea, quæ frugibus, atque beatis terræ foetu profunduntur, sed etiam pecudes: quod perspicuum sit, partim esse ad usum hominum, partim ad fructum, partim ad vescendum procreatas. ARTES verò innumerabiles reperta sunt, docente natura, quam imitata ratio, res ad vitam necessarias follester consecuta est. Ipsum autem hominem eadem natura non solum celeritate mentis ornauit, sed etiam sensus, tanquam satellitis, attribuit, ac nuntios: & rerum plurimarum 1 obscuras, & necessarias intelligentias enudauit, quasi fundamenta quadam scientiæ: figuramque corporis habilem, & aptam ingenio humano dedit, nam cum ceteras animantes abiecit ad partem, 10. *in hominem erexit*, ad cælique quasi cognationis, domicilique pristini conspectum excitauit: tum speciem ita formauit oris, ut in ea penitus reconditis mores effingeret. Nam & oculis nimis arguti, quemadmodum animo affecti sumus, loquuntur: & is, qui appellatur *vultus*, qui nullo in animante esse, præter hominem, potest, indicat mores: cuius vim Græci norunt, nomen omnino non habent. Quiritio opportunitates, habilitatesque reliqui corporis, moderatiorem vocis, orationis vim, quæ conciliatrix est humanæ maxime societatis. Neque enim omnia sunt huius disputationis, ac temporis: & hunc locum facis, ut mihi videatur, in iis libris quos legistis, exprefsit Scilicet. Nunc quoniam hominem, 2 quod principium reliquarum rerum esse voluit, generauit, & ornauit Deus, perspicuum sit illud (ne omnia differantur) ipsam per se naturam longius progredi: quæ etiam nullo docente profecta ab iis, quorum, ex prima, & inchoata intelligentia, genera cognouit, confirmat ipsa per se rationem, & perficit. *Att.* Diu immortales, quàm tu longè juris principia repetis! at que ita, ut ego non modo ad illa non properem, quæ expectabam à te de iure civili, sed faciliè patiar te hunc diem vel totum in isto sermone consumere, sunt enim hæc materia, quæ aliorum causa fortasse complecteris, quàm ipsa illa quorum hæc causa preparantur. M. Sunt hæc quidem magna, quæ nunc breuiter attinguntur: sed omnium, quæ in hominum doctorum disputatione versantur, nihil est profectò præstabilius, quam planè intelligi NOS AD IVSTITIAM ESSE NATOS, neque opinione, sed natura constitutum esse jus. Id iam patebit, si hominum inter ipsos societatem, conjunctionemque perspexeris. Nihil est enim unum uni tam simile, tam par, quam omnes inter nosmet ipsos sumus. Quod si deprauatio consuetudinum, si opiniois vagæ non imbecillitatem animorum torquet, & fletèter quocumque coepisset: si nemo ipse tam similis esset, quàm omnes sunt omnium, itaque quæcumque est hominis definitio, una in omnibus valet. Quod argumenti satis est, nullam dissimilitudinem esse in genere, quæ si esset, non una omnes definitio contineret. Etenim ratio, quæ una præstamus delictis, per quam conjectura valeamus, arguamur, reuelimus, differimus, conficiamus aliquid, concludimus, certè est communis, doctrina differens, di-

scendi quidem facultate par, nam & sensibus eadem omnia comprehenduntur: & ea, quæ movent sensus, itidem movent omnium: quæque in animis imprimantur, de quibus antiè dixi, inchoatè intelligentiæ, similiter in omnibus imprimuntur: *interproq; est mentis oratio, verba discrepans sententiæ congruens.* nec est quicquam gentis ullius, qui duce naturam natus ad virtutem pervenire non possit. Nec solum in rectis, sed etiam in pravitatibus, insignis est humani generis similitudo. nam & voluptate capiuntur omnes: quæ etsi illecebra turpitudinis, tamen, 3 habet quiddam simile naturalis boni. 4 lenitate est enim, & suavitate delectans, sic ab errore mentis, tanquam salutare aliquid, aflescit: similique incititia mors fugitur, quasi dissolutio naturæ: vita expetitur, quia nos, in quo nati sumus, continet: dolor in maximis malis ducitur, cum sua asperitate, tum quod naturæ interitus videtur sequi, propterque honestatis, & gloriæ similitudinem, beati, qui honorati sunt, videntur: miserii autem, qui inglorii, molestiæ, lætitiæ, cupiditates, timores, similiter omnium mentes pervagantur: nec, si opiniones aliæ sunt apud alios, idcirco, qui canem, & felem, ut deos, colunt, non eadem superstitione, quæ ceteræ gentes, consiciantur. QVÆ AUTEM NATIO NON COMITATEM, non benignitatem non gratum animum & beneficii memorem diligit? quæ superbos, quæ maleficos, quæ crudeles, quæ ingratos non aspernatur, non odit? quibus ex rebus cum omne genus hominum sociatum inter se esse intelligatur, illud extremum est, quod rectè *in venditatio* meliores efficit. Quæ si approbatis, pergam ad reliqua: sin quid requiritis, id explicemus prius. *Att.* Nos verò nihil: ut pro utroque respondeam. M. Sequitur igitur, ad participandum alium ab alio, communicandumque inter omnes, *ius natura nos esse factos*, atque hoc in omni hac disputatione sic intelligi volo, 5 quod dicam naturam esse: tanquam autem esse corruptelam malæ consuetudinis, ut ab ea tanquam igniculi extinguantur à natura dati, exorianturque, & confirmantur vitia contraria. Quod si, quod modo est natura, sic iudicio, homines, *humani* (ut ait poeta) *nihil à se alienum putarent*, coleretur jus a quæ ab omnibus, quibus enim ratio natura data est, iisdem etiam recta ratio data est: ergo & lex, quæ est recta ratio in iudendo, & vetando: si lex, jus quoque, at omnibus ratio: jus igitur datum est omnibus. recteq; Socrates essecrari eum solebat, qui primus *utilitatem à natura se junxit*: id enim querebatur caput esse exitiorum omnium: 6 unde est illa Pythagoræ vox, *7 ΤΑ ΤΩΝ ΦΙΛΩΝ ΚΟΙΝΑ, & ΦΙΛΙΑΝ ΙΣΟΘΥΤΑ*, ex quo perspicitur, cum hanc benevolentiam tam late longeque diffusam vir sapiens in aliquem pari virtute præditum contulerit, tum illud effici, quod quibusdam incredibile videatur sit autem necessarium, ut *NIHIL ESSE PLYS, QVAM ALTERVM DILIGAT*. Quid enim est quod differat, cum sint cuncta paria? quod si interesse quippiam tantulum modò poterit, jam amicitia nomen occiderit: cuius est ea vis ut, simulatque sibi aliquid, quàm alteri, mafuerit, nulla sit. Quæ præmuniuntur omnia reliquo sermone, disputationisque nostræ, quo

1. Obscuras & necessarias intelligentias enudavit. Recitavi vulgatum. V. Clor. obscuras nec factis intelligentias enudavit. quomodo & Turbanus, nisi quod is enudavit. invenimus etiam Gullielmum in cod. S. V. Clor. quod malo fluxu, obscuras nec factis intelligentias enudavit. Pal. & Turb. obscuras necessarias intelligentias enudavit. Gullielm. us Canterus lib. 1. Novar. lect. cap. 4. contentus vulgata lectione, solum mutat *enudavit*, in *enudavit*, quam emendationem transtulit Aupato Lambinonius præterea suo more in titulum contextum harulationem usum, illius nec factis aperit *vultus*. Sic licet hoc erret emendare. Ciceronem ad hunc codicum clamorem exaratorum.

2. Quod principium reliquarum rerum esse voluit. Pal. cert. aperit *vultus* huiusmodi principium *vultus*, sed interpretis fortis est emblemata non autem.

3. Habet quiddam simile naturalis boni. Vox similitudo erat in Pal. q. art. & Turb. nam S. V. Clor. boni naturalis boni, x. q. bene, si non melius, vulgata, *vultus* quiddam naturalis boni, sed ab ea seorsum abiere Victor. & Turb. supra etiam ed. d. eosdem viros librosque secutus, præstabilis, pro quo vulgatiore, præstabilis.

4. Lenitate & suavitate delectans, sic ab errore. Et. Est à Turnebii editione, cui respondet Victor nas, nisi quod ipsa delectans vulgata *lenitate* est enim *et suavitatis* id enim, nisi suavitatis delectans, sic ab errore. Et. quæ scripturam *olam* retinens qui Brodri vestigia loquuntur, nam à dus Nepos, admittit item illud nostrum.

5. Quod dicam naturam esse. Huius alteri Victor. & Torn. edd. ea prioribus, quod dicit natura esse. P. Manutius putat esse à glossa; et potius accedam; quam Lamb. alia atque alia in erroribus. nam variant mss. nostræ int. volent testes in re falsa quip; equi habet, quod dicitur *verum esse*.

6. Unde est illa Pythagoræ vox. Sic Pal. cert. expresse itaque Aldus Nepos. Vulgata: unde enim *ita*. Et. quæ particula heic nepra.

7. Τα τῶν φίλων. Existant hæc in Aldi senioris editione. Victor. ac Turnebii eius loco habent vsu eum; etique in scriptum *Lexi de amicitia*, quomodo mss. nostræ quatuor.

quo facilis ius in natura esse positum, intelligi possit. De quo cum perpauca dixerō, tum ad ius civile veniam, ex quo hæc omnis nata est oratio. Qu. Tu verò jam perpauca scilicet. ex iis enim, quæ dixisti, Attico videtur, mihi quidem certè *ex natura ortum esse ius*. ATT. An mihi aliter videri possit, cum hæc jam perfecta sint: *primum* quasi muneribus deorum nos esse instructos, & ornatos: *secundo* autem, unam esse hominum inter ipsos vivendi parem, communemque rationem: *deinde* omnes inter se naturali quadam indulgentia, & benivolentia, tum etiam societate iuris contineri? quæ cum vera esse recte, ut arbitror, concesserimus, qui iam licet nobis à natura leges, & iura sejungere? M. Rectè dicis, & res sic se habet. Verum philosophorum more. non veterum quidem illorum; sed eorum, qui quasi officinas instruxerunt sapientia: quæ fuscè olim disputabantur, ac liberè, ea nunc articulatim, distincteque dicuntur. nec enim satisfieri censent huic loco, qui nunc est in manibus, nisi se paratim hoc ipsum, naturæ esse ius, disputant. ATT. Et scilicet tua libertas differendi amissa est: aut tu is es, qui in disputando non tuum iudicium sequare, sed auctoritate aliorum pareas? M. Non semper, Tite: sed iter hujus sermonis quod sit, vides, ad reip. firmandas, & ad stabilendas vires, sanandos populos, omnis nostra pergit oratio. Quocirca vereor committere, ut non bene provisâ & diligenter explorata principia ponantur: nec tamen ut omnibus probentur, (nam id fieri non potest) sed ut iis, qui omnia recta, atque honesta, & per se expetenda duxerunt, & aut nihil omnino in bonis numerandum, nisi quod *per se ipsum laudabile* esset, aut certè nullum habendum magnum bonum, nisi quod vere laudari sua sponte possit: his omnibus (sive in Academia veterere cum Speulippo, Xenocrate, Polemone manserunt: sive Aristotelem, & Theophrastum, cum illis te congruentibus genere docendi paulum differentes, sicuti sunt; sive, ut Zenoni visum est, rebus non commutatis, immutaverunt vocabula: sive etiam Aristonis difficilem, atque arduam, sed iam tamen fractam, & convictam sectam secuti sunt, ut, virtutibus exceptis, atque vitiis, cetera in summa æqualitate ponerent) his omnibus hæc, quæ dixi, probantur. Sibi autem indulgentes, & corpori deservientes, atque omnia, quæ sequantur in vita, quæque fugiant, voluptatibus, & doloribus ponderantes, etiam si vera dicunt, (nihil enim opus est hoc loco litibus) in hortulis suis jubeamus dicere, atque etiam ab omni societate reip. cujus partem nec norunt ullam, nec unquam nosse voluerunt, & paulisper facessant, rogemus. Perturbatricem autem harum omnium rerum Academiam, hanc ab Arcefila, & Carneade recentem, exoremus, ut sileat, nam si invaserit in hæc, quæ satis scitè nobis instructa, & composita videntur, nimias edet ruinas. quam quidem ego placare cupio, submotus non audeo.

Desunt hic fortasse nonnulla de peccati conscientia & scelerum penis.

5 Nam & in iis sine illius sufficientis expiati sumus. At verò scelerum in homines, atque impietatum nulla expiatio est. Itaque poenas launt non tantum iudiciis, (quæ quondam nusquam erant, hodie multifariam nulla launt, ubi sunt tamen, per sepe falsa sunt) & quàm ut eos cogitent, insectenturque de furis, non ardentibus tædis, sicut in fabulis, sed angore conscientia, fraudisque cruciatur. Quod si homines ab injuria poena, non natura accere deberet, quænam sollicitudo vexaret impios? sublatò suppliciorum metu? quorum tamen nemo TAN AUDAX unquam fuit, quin aut abnueret à se commissum esse facinus, aut iusti sui doloris causam aliquam fingeret, defensionemque facinoris à naturæ jure aliquo quaereret. Quæ si appellare audent impii, quo tandem studio colentur à bonis? Quod si poena, si metus supplicii, non ipsa turpitudine, deterret ab injuriis, facinorosaque vita? nemo est injustus, & aut incauti potius habendi sunt improbi, tum autem qui non ipso honesto movemur, ut boni viri simus, sed utilitate aliqua, atque fructu, calidi sumus, non boni. 9 nam quid faciet is homo in tenebris, qui nihil timet nisi restem? & iudicem? quid in deserto loco nactus, quem multo auro spoliare possit imbecillum, atque solum? noster quidem hic natura iustus vir, ac bonus, etiam colloquatur, juvabit, in viam deducet, is verò qui nihil alterius causa ro facit, & metitur suis commodis omnia, videtis, credo, quid sit acturus. Quod si negabit se illi vitæ erepturum, & aurum ablaturum, nunquam ob eam causam negabit, quod id natura turpè iudicet, sed quod metuat, ne emanet, id est, ne malum habeat: O rem dignam, & in qua non modo docti, verum etiam agrestes erubescant! Jam verò illud stultissimum, EXISTIMARE OMNIA iusta esse, quæ facta sunt in populorum institutis, aut legibus. Etiamne, si quæ leges sint tyrannorum? si triginta illi Athenis leges imponere voluissent? aut si omnes Athenienses delectarentur tyrannicis legibus, num idcirco hæc leges, iustæ haberentur? nihilo, credo, magis illa, quam interrex noster tulit, ut dictator quem vellet civium, indicta causa impune possit occidere. est enim unum ius, quo devincta est hominum societas, & quod lex constituit una. quæ lex est recta ratio imperandi, atque prohibendi: quam qui ignorat, is est injustus, sive est illa scripta usquam, sive nusquam. Quod si iustitia, est obtemperatio scriptis legibus, institutisque populorum, & si, ut iidem dicunt, utilitate omnia metienda sunt: negliget leges, easque perumpet, si poterit, is, qui sibi eam rem fructuosam putabit fore. Ita fit, ut nulla sit omnino iustitia; si neque natura est, & ea, quæ propter utilitatem constituitur, & utilitate alia convellitur. At qui, si natura confirmata ius non erit, virtutes omnes tollantur, ubi enim liberalitas, ubi patriæ caritas, ubi pietas, ubi aut bene merendi de altera, aut referendæ gratiæ voluntas poterit existere? nam hæc nascuntur ex eo, quod natura propositi sumus ad diligendos homines: quod fundamentum juris est: neque solum in homines obsequia, sed etiam in deos cæremonia, religionisque tolluntur: quas non metu, sed ea conjunctione, quæ est homini cum deo,

1. Per se expetenda duxerunt. V. & Torn. edd. dixerunt, quomodo & exemplar S. Victoris sed alii libri faciunt pro vulgata.
2. Speulippo, Xenocrate, Polemone manserunt. Exemplar S. Victoris. Xenocrate, Crate, Polemone.
3. Paulisper facessant rogemus. Pall. quart. habet ad eam, facessant & abstant, rogemus.
4. Videntur, nimias edet ruinas. Turnebi m. videntur inferet tantum Pal. quart. videntur misit & vicia. S. V. & videntur dabit ruinas.
5. Nam & in iis sine illius sufficientis. I. a. edita à Victorio & Torn. Ea priores, non etiam sine illius suff. quod & in Pal. quarto. quidam sine illis.
6. Quam ut ego ageretur. Haud aliter Aldus Nepos sed in avi libris, aliorumque comparat quidam, nuque agnoscit illum m. nostrum, nedum ut propterea habeat Lamb. inquam conscientiaque ego ag.
7. Sublatò supplicio non metu. S. Victoris liber sublatò metu, & verò placere, sublatò metu, ejectione illo suppliciorum, quod mihi glossam referit.

8. Aut incauti potius. Sic Pall. sic S. V. & Fabr. expressitque editio Victoriana, ac præter Lambinum quæ sed incauti: pro arbitrio scilicet suo.
9. Nam quid faciet is homo in tenebris. Pall. quart. non in tenebris. Placeret magis si transpositis verbis foret: nam quid non faciet in tenebris.
10. Facti & metitur. S. vulgata; placetque præ faciet & metitur; quod in Victorio & Turnebio; quia videam in Pal. quarto talem lectionem natam ex librorum negligentia. habet tamen Pal. tert. item S. V. & Fabr. facti & metitur.
11. In qua non modo dedit, sed etiam est am. V. & Torn. non habent illud verum & poterat abesse: sed cum fuerit nostris omnibus, non ausus sum amovere.
12. Utilitate alia convellitur. Est à Victoriana, quippe Turnebi illa, quomodo & vulgata. Pal. tert. ipsa.

deo, conservandas puto. Quod si populorum iussis, si principum decretis, si sententiis iudicum, iura constituuntur: jus esset latrocinari: jus adulterare: jus, et testamenta falsa supponere. si hæc suffragiis, ut scitis multitudinis probarentur. Quæ si tanta potestas est stultorum sententiis, atque iussis, ut eorum suffragiis rerum natura vertatur: cur non sanæ unt, ut, quæ mala, perniciosaque sunt habeantur pro bonis, ac salutaribus? aut cur, cum *ju ex impura lex facere possit*, bonum eadem facere non possit ex malo? At qui nos legem bonam à mala, nulla alia nisi naturæ norma dividere possumus. Nec solum jus & iniuria à natura dijudicatur, sed omnino omnia honesta, ac turpia, nam & communis intelligentia nobis notas eas efficit, easque in animis nostris inchoavit. ut honesta in virtute ponantur, in virtute sapiant. Hæc autem in opinione consistunt non in natura posita dementis est. Nam nec in rebus, nec equi virtus, quæ dicitur (in quibusdam non me) in opinione sita est, sed in natura quod si ita est, honesta quoque & turpia natura, didicanda sunt. Nam si opinione univèrsa virtus, eadem equis etiam partes probarentur. Quis igitur prudentem, & ut ita dicam eam, non ex ipsius habitu, sed ex aliqua re externa iudicet? est enim *virtus perspicua ratio* quod eæ in natura est, igitur omnino honestas eodem modo. Nam ut vera, & falsa, ut consequentia, & contra, ita, ut sponte, non aliena iudicantur: sic constant, & perpetua ratio vitæ quæ est virtus, itaque inconstantia quod est vitium sua natura probatur. Nos ingenis juvenum non item ad ingenia, naturæ virtutes & vitia quæ existunt ab ingenis, iudicabuntur? ut ea non aliter? honesta & turpia non ad naturam referantur esse erit? quod laudabile bonum est, *in se habeat* quod laudabile est, ipsum enim bonum, & non est opinionibus, sed natura. nam ni ita fieri beati quoque opinionem essent. quo quid dici potest iustius? quare cum & bonum & malum natura iudicetur, & ea sunt principia naturæ: certè honesta quoque, & turpia, simili ratione didicenda, & ad naturam referenda sunt. Sed perturbat nos *diversa varietas* hominumque dissensio; & quia non idem contingit in sensibus, nos natura certos putamus; illa quæ alius sic, alius fecerit, nec isdem semper uno modo videntur, sic esse dicimus. quod est longe aliter. Nam sensus nostros non parens, non nutrix, non magister, non poëta, non scena depravat, non multitudinis consensus, obstat: vero. ANIMIS OMNES TENDUNTUR IN BONA, vel ab his, quos modo enumeravi qui teneros, & rudes cum acceperunt, insistant, & flebant, ut volent: vel ab his, quæ penitus in omni sensu implicata insident. *immitatix* lux, voluptas, malorum amara mater omnium, cujus blandiis corrupti, quæ natura bona sunt, quis dulcedine hac,

& scabie carent, non cernimus satis. Sequitur, ut conclusa mihi iam hæc sit omnis ratio, (id quod ante oculos ex iis est, quæ dicta sunt) & *jus, & omnia honestum sua sponte esse expectandum*. Etenim omnes viri boni ipsam æquitatem, & jus ipsum amant, nec est viri boni, errare, & diligere, quod per se non sit diligendum. Per se igitur jus est expectandum, & colendum. quod si jus est: etiam iustitia, sic in ea reliquæ quoque virtutes, per se colendæ sunt. Quid? liberalitas gratuita est, an mercenaria? si sine premio benigna est, gratuita: si cum mercede, conducta: nec est dabitum, quin is, qui liberalis, benignusve dicitur, officium, non fructum sequatur. Ergo item *iustitia* & nihil exprimit præmii nihil pretii, per se igitur expectatur, eademque omnium virtutum causa, atque sententia est. Atque etiam si emolumentis, non 7 sua sponte virtus expenditur, una erit virtus, quæ *malitia* rectissime dicitur. Ut enim quisque maximè ad suum commodum referat quæcumque agit, ita minimè est vir bonus; ut, *QUI VITÆ* præmio meriuntur, nullam virtutem, nisi malitiam putent. Vbi enim beneficis, si nemo alterius causa benignè facit? ubi *gratus* si non eum ipsum cernunt grati cui referunt gratiam? & ubi illa sancta *amicitia*, si non ipse amicus per se amat *in se peccare*, ut dicitur? qui etiam deserendus, & abiciendus est, desperatis emolumentis, & fructibus. quo quid potest dici immanius? Quod si *amicitia* per se colenda est, societas quoque hominum, & æqualitas, & iustitia per se expectanda. Quod si ita est, omnino iustitia nulla est id enim *INJUSTISSIMUS* *IVSVM EST* *IUSTITIAE* *MERCEDEM* *QUÆRERE*. Quid vero de modestia, quid de temperantia, quid de continentia, quid de verecundia, pudore, pudicitiaque dicemus? infamiae metu non esse petulantis: an legum, & iudiciorum? innocentes ergo, & verecundi sunt, ut *boni audentes*, & ut rumorem bonum se colligant? Erubescant pudicè etiam loqui de pudicitia: & ac nimis istorum philosophorum pudet qui nullum vitium vitare, nisi *IZ* iudicium ipso notatum, putant. Quid enim? possumus eos, qui à stupro arcantur infamiae metu, pudicos dicere eam ipsa *IZ* infamia propter rei turpitudinem consequatur? nam quid aut *IZ* laudari tute aut vituperari potest. si ab ejus natura recesseris quod aut laudandum, aut vituperandum putes? AN *CORPORIS* *PRAVITATES*, si erunt per insignes, habebunt aliqui offensionis: animi deformitas non habebit? cuius turpitas ex ipsis vitiis facillimè percipi potest, quid enim faciedus avaritia, quid immanius libidine, quid contumitius timiditate, quid abjectius tarditate, & stultitia dici potest? Quid ergo? eos, qui singulis vitiis excellunt, aut etiam pluribus; propter damna, aut detrimenta; aut eruciatu aliquos, miseros esse dicimus, an propter vim turpitudinis?

1. *Thomæ selsa supponere.* Pal. quatuor subicit.
 2. *Ne regna viderentur unum rem, etc.* Lambinus heic mirè iudic de meo Cælon. Quod nos repræsentamus, nec auctoritate Victoris, nec in quibuslibet sustentantur affirmat & Tornebus: cui quod item denegat.
 3. *Non est opinioibus sed natura.* S. etiam omnes Pal. & Gualt. in natura naper in opinioibus sed in natura: quomodo nec Aldus tenet.
 4. *Ad hoc verè animis omnes tenduntur in bona.* Victor us & Tornebus publicant, addunt: *ad verè animis unum etc.* & sic ferè in fine notat: *ad hoc tamen malo*
 5. *Si per se non iniqua est.* I. a Pal. quartam tert. benignè, & S. Victor, neque aliter editio Tornebi.
 6. *Non est opinioibus sed natura.* Sic Pal. quart. Fabricie editio à Tornebi.
 7. *Immitatix lux voluptas, malorum amara mater omnium.* ER à Victorii editio, cui accedit Victor, neque aliter quod est *in se* quod inde colligo quod est *immitatix lux voluptas, malorum amara mater omnium*, non etiam *immitatix lux voluptas, malorum amara mater omnium*, tanquam si *immitatix lux voluptas, malorum amara mater omnium* est in natura, & *immitatix lux voluptas, malorum amara mater omnium* est in opinioibus.
 8. *Immitatix lux voluptas, malorum amara mater omnium.* que A. des Nipes, neque recedunt: Victor us au. Tornebus aliter editio, *immitatix lux voluptas, malorum amara mater omnium*, liber S. Victorii habet tantum: *Immitatix lux voluptas, malorum amara mater omnium*, ante eum *immitatix lux voluptas, malorum amara mater omnium*, qui referunt gratiam.

9. *Ubi illa sancta amicitia.* Pal. quatuor tibi illa sancta, quod non ita inficetum videri solet.
 10. *Colliguntur erubescant pudicè etiam loqui de pudicitia.* Sic V. & S. Tornebus: & neque aliter membrans S. Victoris, quæ quod melior forsam potest de pudicitia loqui: nihil huc lectio certius: nihil ineptius Lambino aut Ed. prior & Pal. quart. colligunt, erubescant. *Pudicè loqui quod pudicitia.* A. S. Victor. ut fuerit *Colliguntur erubescant*, neque aliter certius aut Fabricianus, quæ quod *in se loqui de pudicitia, tertia vulgata* habebat: *erubescant: & pudicè etiam loqui de pudicitia.*
 11. *Ac me in ista solum Ph. lesiphorum pudet.* Reg. & hunc locum correxerit ex Pal. m. s. & Fabriciano alio eum eum eum. *Ac me in ista solum Ph. lesiphorum pudet.* Victor us abiecerat *immitatix lux voluptas, malorum amara mater omnium*, neque comparat in eodem S. Victorii: cohærent tunc eum superius Tornebi, & neque quodquam deest, ut videbatur Tornebi.
 12. *Ad hoc verè animis omnes tenduntur in bona.* Haud aliter dem S. Victorii, item editio V. & S. Tornebus, vulgata, multatam.
 13. *Immitatix lux voluptas, malorum amara mater omnium.* Victorii editio *immitatix lux voluptas, malorum amara mater omnium*, aut Pal. tert. cessat tamen alterum in ceteris nostris.
 14. *Laudari vitæ aut vituperari potest.* Ita ferè pleurearum nostris, nisi quod quat. à Fabr. laudari: sic Tornebus induxit eum laudari. *Immitatix lux voluptas, malorum amara mater omnium*, non sequor.
 15. *Si ab ejus natura recesseris.* Ita nostri aliquot, unus tamen Salazar, *immitatix lux voluptas, malorum amara mater omnium*, quod admittit V. & S. Tornebus, neque improbat. I. Per

divinamque virtutum? quod item ad contrariam laudem in virtutem dici potest. 1. Postremo, si propter alias res virtus expetit, melius esse aliquid, quam virtutem, necesse est. Pecuniamne igitur? an honores? an formam? an validudinem? quæ, & cum adfunt, per parva sunt; & quam diu assutura sint, certum sciri nullo modo potest. an, (quod turpissimum dictum est) voluptatem? at in ea quidem spernenda, & repudianda, virtus vel maxime cernitur. Vide tamen, quantæ series rerum, sententiarumque sit: atque ut ex alio alia neſtantur? quin tabeabar longius, nisi me retinuissem. *Quæ* Quo tandem? libenter enim, frater, ad istam orationem tecum prolaberer. *M.* Ad finem bonorum, quod referuntur, 2 & cuius adipiscendi causa sunt faciendæ omnia: controversam rem, & plenam dissensionis, inter doctissimos, sed aliquando tamen judicandam. *A.* Qui istuc fieri potest, L. Gellio mortuo? *M.* Quid tandem id ad rem? *Att.* Quoniam Athenis audire ex Phadro meo memini, Gellium, familiarem tuum, cum proconsul ex prætura in Græciam venisset; Athenis philosophos, qui tum erant, in locum unum convocasse, ipsiq; magnopere auctorem fuisse, ut aliquando controversiarum aliquem facerent modum, quod si essent eodem animo, ut nollent *opatem in lictibus conserere*: 3 posse rem convenire: & simul optatem suam illis esse pollicitum, si posset inter eos aliquid convenire. *M.* Jocularè istuc quidem, Pomponi, & à multis sæpe derisum, sed ego planè vellem me arbitrum inter antiquam Academiæ, & Zenonem datum. *Att.* Quo tandem istuc modo? *M.* Quia de re una solum dissident, de ceteris mirificè congruunt. *Att.* 4 Ain tandem una de re est solum dissensio? *M.* Quæ quidem ad rem pertinet, una: quippe cum antiqui omnes, quod secundum naturam esset, quo juremur in vita, bonum esse decreverint: hic, nisi quod honestum esset, 5 nihil putarint bonum. *Att.* 6 Per parvam verò controversiam dicis, ac non eam, quæ dirimat omnia. *M.* Probè quidem sentis, si re, ac non verbis dissiderent. *Att.* Ergo assentiris Antiocho familiari meo (magistro enim non audeo dicere) quo cum vixi, & qui me ex nostris præne convellit hortulis deduxit que in Academiæ perpauculis passibus. *M.* Vir iste 7 fuit ille quidem prudens, & acutus, & in suo genere perfectus, mihi que ut scis familiaris: cui tamen ego assentiar in omnibus necne, mox video: hoc dico, controversiam totam istam posse sedari. *Att.* 8 Quin istuc tandem vides? *M.* Quia si, ut Chius Ansto dixit, 9 solum bonum esse di-

ceret, quod honestum esset, malumque, quod turpe, ceteras res omnes planè patens, ac ne minimum quidem utrum adessent, an abessent, interesse: valde à Xenocrate, & Aristotele, & ab illa Platonis familia discreparet, essetque inter eos de re maxima, & de omni vivendi ratione dissensio. Nunc verò cum decus, quod antiqui summum bonum esse dixerunt, hic solum bonum dicat: item dedecus, quod illi summum malum, hic solum: divitiarum, valitudinem, pulchritudinem, commodas res appellet, non bonas: paupertatem, debilitatem, dolorem, incommodas, non malas: sentit idem, quod Xenocrates, quod Aristoteles: loquitur alio modo. Ex hac autem non rerum, sed verborum discordia, controversia nata est de finibus: in qua quoniam vs vca p i o n e m x i j . tabulæ 10 inter quinque pedes esse voluerunt depasci veterem possessionem Academicam ab hoc acuto homine non finemus; nec 11 Mamilia lege singuli, 12 sed ex his tres arbitri finem regemus. *Quæ* Quamnam igitur sententiam dicimus? *M.* Requirit placere terminos, 13 quos Socrates pegeritque prætere, *Q.* Præclare, frater, jam nunc à te verba usurpantur civilis juris, & legum: quo de genere 14 expecto disputationem tuam, nam ista quidem magna judicatio est, ut ex te ipso sæpe cognovi. Sed certe res ita se habent, ut ex NATURA VIVERE, SVM- MVM BONVM SIT, id est, vita modica, & apta virtute perfrui: aut naturam sequi, & ejus quasi lege vivere, id est, nihil, quantum in ipso sit, prætermittere, quo minus ea, quæ natura postulat, consequatur, quod 15 inter hæc velit virtute tanquam lege vivere. Quapropter hoc judicari nescio an unquam, sed hoc sermone certe non potest, si quidem id, quod suscipimus, perficere simus. *Att.* At ego 16 huc declinabam nec in vitas. *Q.* Licebit aliis: nunc id agamus, quod cœpimus, cum præteritum ad id nihil pertineat hæc de summo malo, bonoque dissensio. *M.* Præclarissime, Quinte, dicis, nam quæ à me adhuc dicta sunt, * *Q.* Nec Lycurgi leges, nec Solonis, neque Charondæ, neque Zaleuci, nec nostras x i j . tabulas, nec plebiscita desidero: sed te existimo cum populis, tum etiam singulis hodierno sermone legis vivendi, & disciplinam daturum. *M.* Est hujus verò disputationis, Quinte, proprium id, quod exspectas atque utinam esset etiam facultatis mex. Sed profectò ita se res habet, ut quoniam VITIO RVM EMENDATRICEM, LEGEM esse oportet, commendantricemque virtutum, ab ea vivendi dicitur ducatur. Ita fit, ut mater omnium bonarum artium, sapientia sit: à cuius amore Græco verbo

1. Postremo si propter. Sic Pal. quart. & Fabr. expressitque item Victorius alioque vulgata, Nam si propter.

2. Brevisque adipiscendi causa. Est à Victorio, nam Turnebus, assensio prius publicari verbum illud non habebant, neque exstat in Pal. tert. nam quart. assensio Fabr. assensio.

3. Possit rem convenire. Forſan interſerendum, posse rem cum convenire, nam est in Pal. quart. cum, in tert. cum, in S. Victor. & cons. aliquid latet aut videntur mox expungenda; si pesser inter ut aliquid convenire.

4. Ain tandem? una de re est. Sic Turnebiana; quippe Victor. Ain tandem? una non est solum dissensio? & habet utraque lectio fautores mss.

5. Nihil putavit bonum. Vox nihil abest mss. nostris quatuor; & vero non admittit Victor. us, indicavitque Turnebus non agnosci à libro suo veter. & sic interdum loquitur quos offendit exemplis Consulatur.

6. Per parvam verò controversiam dicis. ac non eam quæ dirimat omnia. Lectio controversia nam edid. e Victorius, Parvam vero controversiam dicis, quæ dirimat omnia. Turnebus adheret vulgato, nisi quatenus reposuit parvam, quomodo & Pal. tert. ac enim quart. per parvam verò controversiam sic dicit. C. C. An non eam quæ dirimat omnia. S. Victorius liber: Per parvam verò cont. dicis ac nescio omnia quæ dirimat omnia. unde Gulielmus conjicit, ac non eam quæ dirimat omnia.

7. Fuit ille quidem prudens. Si obtinendum mss. nostris omnibus, abicienda à C. C. quod, ut fecit Petr. Victor. us.

8. Quin istuc tandem vides? Est à Victorio editione; cui adſtipulatur Fabr. cianus; etiam Palat. quart. nisi quod is præterea, tandem ne.

9. Solum bonum esse dicitur, quod honestum. Pall. nostris, item Gulielmianis non adest illud d. ceret, habetque, quart. ac Fabr. esse; infra quoque insertæ, pro insertæ, de qua scriptura deliberent quibus placulum est otii.

10. Inter quinque pedes esse voluerunt. Haud fecus editi omnes ante Victorium, s. pobi cavitis, intra quinque pedes esse voluerunt; quomodo leg. voluerat Aleianus; scilicet rationes ex Aggen. o videtur etc. Cod. Piniun. reg. nostræ scripturæ accedunt Pall. & codex S. Victoris, item Fabricianus, imò & Turnebi veteres; qui item consulatur hoc loco.

11. Mamilia lege. Sic Fabr. & Victor. item ver. l. ber. Claudii Puteani: alluduntque literæ Pal. tertii in quo Mamilia, vulgati olim Mamilia.

12. Sed ex his tres arbitri. Pall. h. e. S. Victoris h. i. Fabr. i. e. Victoris edito o excludit illud, ex his, suppositaque nec. verum argote finxit Ranconneus de priore, sed ex x i j . res ab. ut notavit Turnebus lib. iv. Adversar. cap. 24. quod statim in contextum admittit Lambinus, quam bene, ipse videtur, consulatur tamen & Cæcilius libro v. Observat. cap. 21. ubi & propugnat emendationem hæc AEmarianam.

13. Quæ Socrates pegerit. Inque patens. Est à Turneb. scripsit neque fecas S. Victoris libris, præteritum scilicet à patens notatum Prilianis, edit. ol. s. p. agerit.

14. Expecto disputationem tuam. Pal. quart. & Fabr. dubitationem. Inter hæc verba verior, temp. ut lege vivere. Serpius S. Victoris virtutem ex quo fact. Gulielmus, veriorum.

15. Hoc dicitur bonum esse virtus. Item liber virtutis, quod probabat Gulielmus dictum, sicut ingrassum.

verbo PHILOSOPHIA nomen invenit: qua nihil à diis immortalius, uberior, nihil florentius, nihil praeftabilius hominum vitæ datum est. hæc enim una nos cum ceteris res omnibus, tum, quod est difficillimum, docuit, ut nosmet ipsi nosceremus: cujus præcepti tanta vis, tanta sententia est, ut ea non homini cuiquam, sed delphico deo tribueretur. Nam qui se ipse norit, primum aliquid sentiet se habere divinum, & ingeniumque in se suum, sicut simulacrum aliquod, dedicatum purabit; tantoque munere decorum semper dignum aliquid & fasces & sentiet: & cum se ipse perspexerit, totumque tentabit; intelliget, quemadmodum & à natura subornatus in vitam venerit, quantaque instrumenta habeat ad obtinendam, adipiscendamque sapientiam; quoniam principio rerum omnium quasi adumbratas intelligentias animo, ac mente conceperit: quibus illustratus, sapientia duce, bonum virum, & ob eam ipsam causam carnet se beatum fore. Nam cum animus, cognitit, perceptisque virtutibus, à corporis obsequio indulgentiaque discesserit, voluptatemque, sicut labem aliquam decoris oppresserit, omnesque mortis, dolorisque timorem effugerit, & societatemque caritatis coierit cum suis omnibus, quæ natura conjunctos, suos duxerit, cultumque deorum, & puram religionem susceperit, & exacerit illam, ut oculorum sic ingenii aciem, ad bona diligenda, & rejicienda contraria: quæ virtus ex providendo est appellata.

PRVDENTIA: quid eo dici, aut excogitari poterit beatius? idemque cum cælum, & terras, maria, rerumque omnium naturam perspexerit, ea que unde generata, quò recurrant, quando, quo modo obitura, quid in iis mortale, & caducum, quid divinum, æternumque sit, viderit, ipsamque

ea moderantem & regentem præneprehenderit, seque non unis circumdatum moribus, & popularem alicujus definiti loci, sed civem totius mundi, quasi unius urbis, agnoverit; in hac ille magnificentia rerum, atque in hoc conspectu, & cognitione naturæ, dii immortales, quam ipse se noscet! quod Apollo præcepit Pythius, quam contemnet, quam despiciet, quam pro nihilo putabit ea, quæ vulgo dicuntur amplissima! Atque hæc omnia, quasi experimento aliquo, vallabit differendi ratione, veri, & falsi iudicio, scientia, & arte quadam intelligendi, quid quamque rem sequatur, & quid sit cuique contrarium. Quamque se ad civilem societatem natum senserit, non solum illa subtili disputatione sibi utendum putabit, sed etiam susa latius perpetua oratione, qua regar populus, qua stabiliat leges, qua castiget improbos, qua tueatur bonos, qua laudet claros viros: qua præcepta salutis, & laudes aptè ad persuadendum cadent suis civibus: qua hortari ad decus revocare à stagitio, consolari possit afflictos; factaque, & consulta fortium, & sapientum, cum improborum ignorantia, sempiternis monumentis prodere. Quæ cum tot res, tantæque sint, quæ inesse in homine perspiciantur ab iis, qui se ipsi velint nosse, earum parens est, educatrixque sapientia. **ATQ.** Laudata quidem à te graviter, & verè. Sed quorsum hæc pertinent? **M.** Primum ad ea, Pomponi, de quibus acturi jam sumus: quæ tanta esse volumus: non enim erunt, nisi ea fuerint, unde illa manant, amplissima. Deinde facio & libenter, & ut spero, rectè, quod eam cuius studio teneor, & quæque me, quicumque sum, efficit, non possum silentio præterire. **ATQ.** Verò fieri & meritò, & ipse fuitque id, ut dicis in hoc sermone & faciendum.

1. *legimusque in se suam.* Delecta syllaba Gulielmus tentabat quæ in se, non male.
 2. *Legem à sobrietas.* Forco sua oratio, inquit Gulielmus, sed hinc hinc variant, & bene explicat Turnebus.
 3. *Delectatque caritatis cogitatio non sua, &c.* Non est isthuc à comendari Turnebi, ut autem Mar. Brutus, sed à libris veteribus, neque aliæ etiam Victorii edicō, nisi quod ea forte typotheca emissa, quæque tam exemplar S. Victorii. Pal. quart. habebat ad oram edicō ita emiserit.
 4. *Popularem alicujus definiti loci.* Illud definiti deest olim im-

preffis; revocav' que ex Victoriana & Turnebiana, quod exflaret alicujus in membranis S. Victorii.
 5. *Quæque me quicumque sum efficit.* Pal. tert. & S. Vi. & meum; unde Gulielmus me eum, non ineptè.
 6. *Vere facio, & merito, & ipse, &c.* Est à Victoriana editione cui accedit coæx S. Victorii, etiam Pal. quart. n. si quod in Turnebus publicavit: *Enimvero facio, &c.* quod secutus est Aldus Nepon. nam Lamb. antiquum obtinet multa de suo intersepta.
 7. *Faciendum.* Fu. sic istud in veteribus scriptis, inde collegi quod esset in Pal. quarto *faciendum.*

M. TULLII CICERONIS
 DE
 LEGIBUS,
 LIBER SECVNDVS.
 ATTICVS. QVINTVS. MARCVS.

ATTICVS.

ATT Equidem, qui & nunc potissimum huc venerim, fatiari non queo: magnificentique villas, & pavimenta marmorea, & laqueata tecta contemno. ductus verò à quarum, & quos isti tubos & euripos vocant, quis non cum hæc videat, irriserit? Itaque, ut tu paullo ante de lege, & jure differens, ad naturam referebas omnia; sic in his ipsis rebus, quæ ad quietem animi, delectationemque quaruntur, natura dominatur. Quare antea mirabar, (nihil enim his in locis nisi saxa, & montis cogitabam: idque ut facerem, & orationibus inducebar tuis, & versibus) sed

L III

mira-

Ed visne, quoniam & satis jam ambulatum est, & tibi aliud dicendi initium sumendum est, locum mutemus, & in insula, quæ est in Fibreno, (nam opinor illi alteri flumini nomen esse) sermoni reliquo demus operam, sedentes? **M.** Sane quidem, nam illo loco libentissime soleo uti, sive quod mecum ipse cogito, & sive aut scribo, aut lego.

1. *IN Fibreno.* Pal. S. V. & Fabr. *Fibreno*, quomodo, etiam partim sic in veteri suo textus est Turnebus, ed infra tamen cap. 3. necesse n. vulgatio.
 2. *Et ut aut scribo, aut lego.* Est à Victorio, nam edicō, sive aliquid, quod in solo Pal. quart. enim sive aliud quid, S. Vi. sive aut quid, quomodo & Fabr.
 3. *Non potissimum hæc veni in.* V. legatur partim, non primam sed alteram est in Pal. in Fabr. & S. Vi. exhibuitque olim Victorius ac

Turnebus; sed meruerunt sequi ad unum omnes, Suetonius, Camerarius, Lambinus, Aldus Nepon, Brutus, vellem se, te cauam.
 4. *Et laqueata tecta.* Pal & Fabr. *laqueata*, neque n. n. unum recedit S. Vi. unde Gulielmus, & ista *laqueata*.
 5. *Quæ isti tubos & euripos vocant.* Sic n. n. nostrorum quadriga; etruerique è suis Victorius ac Turnebus, antea erat, *tubos & euripos*.